

К.е.н. Прасолова С.П.

Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна

Особливості циклічності виникнення банківських криз в Україні на сучасному етапі

Обґрунтування актуальності та мети дослідження. Банківська система України є відносно молодого (почала розвиватися як самостійна система з 1991 року) але невід'ємною частиною глобальної світової економічної системи, розвиток якої має нелінійний, циклічний характер. При цьому саме глобалізація дозволяє розвиненим країнам світу, перш за все США, за допомогою інструментів міжнародних фінансових організацій (МВФ та інших) здійснювати певний трансфер криз для вирішення проблем подолання соціально-економічної кризи в цих країнах за рахунок інших держав. Відповідно, захист від такого негативного впливу національної економіки є важливим питанням економічної безпеки країни та визначає актуальність даного дослідження, а визначення особливостей циклічності коливань розвитку банківської системи України за останні десять років, їх причин та наслідків є його метою.

I. Передісторія проблеми. Причини циклічних коливань економічного розвитку економісти різних часів пояснювали по різному. Вперше, про циклічність як об'єктивну закономірність економічного розвитку, було згадано у працях К. Жюгляра, який в середині XIX століття (1862 р.) визначив промислові (ділові) цикли тривалістю в 7-11 років (в середньому 9 років)[1]. Ці цикли більш детально були проаналізовані в «Капіталі» Карла Маркса [2], а причини їх виникнення були визначені у працях М. Туган-Барановського, який у 1994 році стверджував, що періодичність промислових криз **обумовлена циклічністю інвестиційного процесу та коливаннями попиту на засоби виробництва**, які посилюють (хоча і не є причиною) розвиток грошей і кредиту

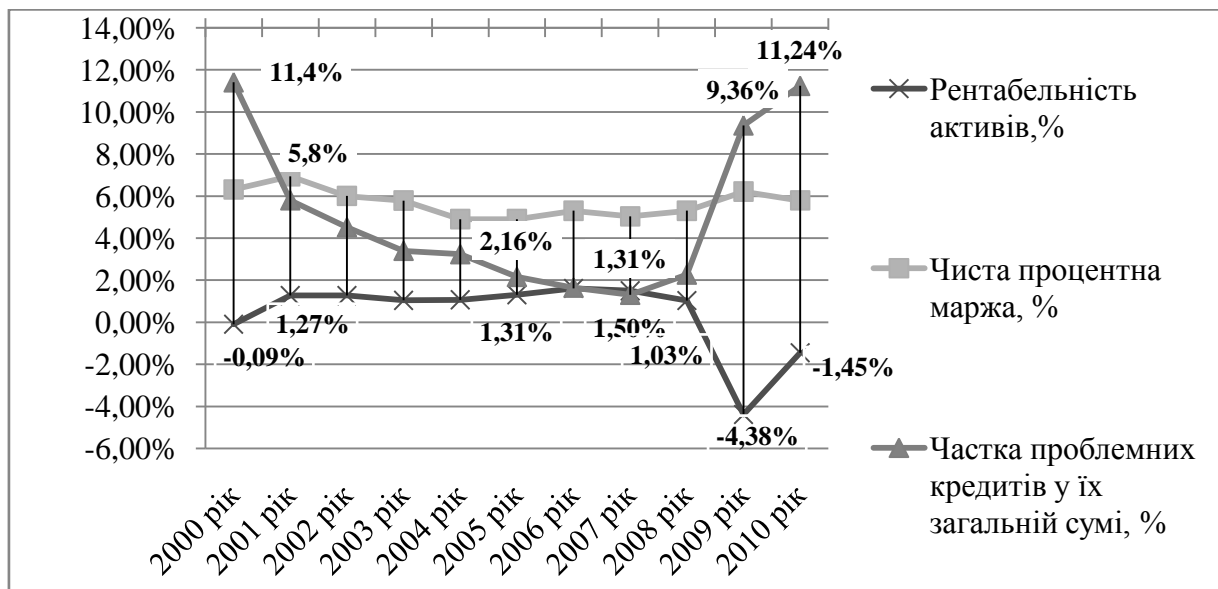
[3]. Ця ідея дістала свого розвитку у працях С. Кузнеца, який розглядав *інвестиції в основний капітал* як джерело циклічного економічного розвитку[4]. Вважається, що такі цикли найбільше взаємодіють як з малими короткостроковими фінансово-економічними циклами, відкритими на початку 1920-х років Д. Кітчіним та дослідником фінансових циклів В Крамом [5], так і з довгостроковими великими циклами кон'юнктури Н. Кондратева [6].

Протягом ХХ століття економічні, у т.ч. банківські кризи неодноразово потрясли світ. При цьому було сформульовано два основні погляди щодо визначення їх причин. З одного боку, Дж. Кейнс, Е. Хансен пояснювали економічні кризи тим, що *доходи людей зростають швидше, ніж обсяги споживання* [7; 8], що обумовлює необхідність стимулювання сукупного споживання. З іншого, - монетаристи на чолі з М. Фрідменом причини криз вбачали в недоліках грошово-кредитної політики, нестабільності грошових пропозицій, подолання яких можливе шляхом впливу держави на економічний цикл за допомогою грошово-кредитного та податково-бюджетного регулювання [9].

Але, за сучасних умов, високий рівень глобалізації світової економіки, особливо в фінансово-інвестиційній сфері, обумовлює її значну відмінність від традиційної світової економіки. Ця відмінність проявляється в багаторазовому перевищенні фінансово-грошових потоків (фіктивний капітал) над матеріальними потоками (промисловий капітал), що включають ринки товарів і послуг (відображають світовий валовий продукт). Тобто, на нашу думку, *вартість накопиченого фіктивного капіталу не маючи матеріального підкріплення є первопричиною сучасних фінансових криз*, найбільш відомими з яких стали мексиканська криза 1994 – 1995 рр., криза в країнах Південно-Східної Азії 1997 – 1998 рр., що мали вплив на світові фінансові ринки, обумовивши внутрішній дефолт 1998 р. в Росії та кризові процеси в Україні. Досвід цих криз свідчить, що *перевищення темпів зростання обсягів кредитування над темпами зростання ВВП більше ніж у два рази є ознакою потенційної загрози настання банківської кризи*, яка визначається стрімким і

масштабним погіршенням якості банківських активів під впливом несприятливих факторів макроекономічного, інституціонального і регулятивного характеру. Така системна банківська криза проявляється у неспроможності значної кількості кредитних організацій, а нерідко і банківської системи у цілому здійснювати базові функції – розрахунки і трансформацію накопичень в інвестиції.

II. Розгляд особливостей циклічності коливань банківських криз в Україні. Розглядаючи особливості банківських криз в Україні, особливо останньої 2008 – 2009 рр., можемо відзначити, що вказані вище негативні тенденції, пов’язані з погіршенням якості кредитних портфелів українських банків, почали накопичуватись уже у 2008 році, також почала знижуватись вартість та дохідність інвестиційних вкладень, перш за все у цінні папери, які виявилися найбільш вразливими щодо впливу світової фінансової кризи. Про це свідчить зростання рівня проблемних у структурі наданих українськими банками кредитів (за даними рис. 1 з 1,31% у 2007 р. до 2,27% у 2008 р.) та відповідне зниження рентабельності їх активів (з 1,50% у 2007 р. до 1,03% у 2008 р., рис.1).

Рис. 1. Оцінка основних показників, які характеризують циклічність виникнення банківських криз в Україні

Ця тенденція значно поглибилась у 2009 році, який став найгіршим для

банківської системи України та охарактеризував пік фінансової кризи, яка поглиблювалася через кризу довіри населення і реального сектору економіки до банківської системи. У цьому році рівень проблемних у загальній сумі наданих кредитів зріс у декілька разів та склав 9,36% (рис. 1), **що, значною мірою, обумовило збитковість діяльності всієї банківської системи України** (збитковість активів українських банків досягла – 4,38% у 2009 р., рис.1).

Таким чином, рекордне падіння банківського прибутку у 2009 році було викликане значним збільшенням витрат на формування резервів на покриття збитків за кредитами (більше, ніж у 2 рази порівняно з попереднім, 2008 роком та більше, ніж у 4 рази порівняно з 2007 роком) внаслідок різкого погіршення якості кредитних портфелів банків. Понесені українськими банками значні збитки за кредитними операціями співпали у часі зі значними виплатами найбільших банків України за міжнародними кредитами та стали основною причиною різкого зниження рівня прибутковості їх активів у 2009 році.

У цілому, результати досліджень основних показників, які, на нашу думку, характеризують циклічність виникнення банківських криз (рентабельність активів, чиста процентна маржа та частка проблемних у структурі наданих кредитів) за 2000 – 2010 рр., показаних на рис.1 і розрахованих за даними НБУ [10] підтверджує висновки багатьох науковців про циклічність коливань розвитку як промисловості так і фінансового сектора. Зокрема, ще Карл Маркс досліджуючи норму прибутку у «Капіталі» вказував на необхідність врахування наступних фаз розвитку економічного циклу: «... стан спокою, зростаюче оживлення, процвітання, перевиробництво, крах, стагнація, стан спокою і т.д.» [2, с.395-396]. В свою чергу, Шумпетер Й.А. у 1939 році запропонував виділяти тільки чотири основні **фази, що формують економічний цикл: криза, депресія, поживлення та піднесення (процвітання)** [11]. На нашу думку таку циклічність необхідно враховувати і проводячи ретроспективне, а також перспективне дослідження діяльності банківських систем.

А саме, за даними рис. 1 можна виділити наступні фази розвитку банківської системи України: **2000 та 2009 роки є фазами кризових періодів** та

ключовими характеристиками економічного циклу, **що визначаються піками збитковості банківської діяльності** (відповідно, -0,09 та -4,38%), яким передували наступні фази: **2004-2005рр. – характеризують фазу пожвавлення розвитку** банківської системи України та досягнення достатньо високої прибутковості активів банків (відповідно, 1,07% та 1,31%); **2006 та 2007 рр. – процвітання за збереження досягнутих результатів** (відповідно, прибутковість активів досягала найвищого рівня 1,61% та 1,50%); але уже у **2008** спостерігається надмірне нарощування кредитних портфелів банків, яке дістало назву «кредитного буму» та, по суті, **відповідає фазі перенасичення ринку та портфелів банків неякісними кредитами та іншими фінансовими послугами**, що спричинило зростання рівня проблемних кредитів у загальному обсязі кредитування та відповідне зниження прибутковості активів банків (відповідно, до 1,03%). В свою чергу, **2010 рік для української банківської системи став роком депресії, в якому зберігалась збитковість активів банків (- 1,45%)** за відсутності підйому виробництва та ділової активності. Можна стверджувати, що **2011 – став роком стабілізації та незначного розвитку діяльності вітчизняних банків**. Звичайно, тривалість окремих циклів може чітко й не відповідати розглянутим річним періодам, але їх необхідно враховувати оцінюючи ризикованість діяльності вітчизняних банків та прогножуючи їх стан у майбутньому.

Крім того, за даними рис. 1 можемо спостерігати, що **найнижчий рівень чистої процентної маржі відповідає періоду пожвавлення розвитку (4,90% у 2004 – 2005 рр.), а найвищий рівень процентного доходу в аналізованому періоді відповідає кризовим періодам (відповідно, 6,31% у 2000р. та 6,21% у 2009 р,** коли кошти необхідні клієнтам для здійснення платежів навіть за високої ставки.

При цьому дані рис. 1 переконливо доводять безпосередній прямий зв'язок між рівнем процентних ставок за кредитами банків та рівнем портфельного кредитного ризику, оціненого за рівнем проблемних кредитів (прострочених і сумнівних) у структурі кредитного портфеля банків. У цілому, криві, що

характеризують дохідність та ризиковість кредитної діяльності банку (рис.1), на нашу думку, показують і циклічність розвитку як економіки країни так і банківської системи. Про такий взаємозв'язок згадується, зокрема і у працях К. Маркса, який зазначав: «найбільшого рівня ставка відсотка досягає під час криз, коли, чого б це не коштувало, доводиться позичати для здійснення платежів» [2, с. 396].

Тим самим, по суті доведено, що *найнижчий рівень процентного доходу відповідає періоду процвітання, який характеризується найнижчим рівнем кредитного ризику (2006 - 2007 рр.), а найвищий рівень процентного доходу в аналізованому періоді відповідає кризовим (2000 та 2009 рр.) за найбільш високого рівня кредитного ризику.*

У цілому, дані рис. 1 показують, що у банківській системі України сформувався середній 9-річний цикл Жюгляра. Як уже зазначалося вище, це промисловий (діловий цикл) за якого виникнення кризових фаз значною мірою обумовлено перерозподілом довгострокових кредитних ресурсів українських банків у передкризовий період *на користь споживання*, а не для модернізації та інвестицій у реальний сектор української економіки, та спричиняє у перспективі погіршення банківської ефективності та умов власного розвитку. Тим самим, для послаблення дії кризових фаз у довгостроковій перспективі важливим є перехід від динамічних моделей банківської стратегії, орієнтованих на отримання короткострокового прибутку (short-termism) за допомогою спекулятивних фінансових інструментів і операцій (у т.ч. кредитів на споживчі цілі) до банківської стратегії довгострокового інвестування, орієнтованої на розширення обсягів інвестиційного кредитування у розвиток реального сектору української економіки чи економіки іншої країни. Адже вважається, що країни, які мають високий інноваційний потенціал і спроможні його реалізувати, відповідно, спроможні і швидко подолати кризові явища.

Тим самим, прогнозуючи розвиток діяльності банків у майбутньому необхідно враховувати циклічність розвитку економіки країни, що дозволить більш об'єктивно коригувати політику ризик-менеджменту у сфері

кредитування, особливо в періоди прогнозного очікування фази економічного спаду та кризи.

Література:

1. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis / Clement Juglar. – Paris, 1862.

2. К. Маркс. Капитал, т.ІІІ, ч. 1. (Глава 22. Деление прибыли, ставка процента, «естественная» норма процента). – М.: Политиздат, 1978. – С. 393 – 405.

3. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. / М. И. Туган-Барановский. - 3-е совершенно переработанное издание — СПб., 1914. — переиздания: Пг.-М., 1923; М.: РОССПЭН, 1997. – 574 с.

4. Kuznets S. S. Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919– 1925 / Simon Smith Kuznets. — New York, 1926.

5. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // Review of Economic Statistics. — 1923. — Preliminary. — Vol. V. — January. — P. 10-16; Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper / W. Crum // Review of Economic Statistics. — 1923. — Vol. V. — January.

6. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. / Н. Д. Кондратьев // Вопросы конъюнктуры. — 1925. — Выпуск 1. — Т. I. — с. 28-79.

7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс. Избранные произведения. — М.: Экономика, 1993. — с. 224-518.

8. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Р. Харрод, Э. Хансен. Классики кейнсианства. В двух томах. - М.: Экономика, 1997. - Т.1. - С. 195-415; Т. 2. — 431 с.

9. Фридман М. Количественная теория денег / Милтон Фридман. – М.: Эльф пресс, 1996. – 131 с.

10. Основні показники діяльності банків України // Вісник Національного банку України – 2007 - № 12 – С.65; Основні показники діяльності банків України // Вісник Національного банку України – 2011 - № 8 – С.57.

11. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Йозеф Алоиз Шумпетер. — М.: Мысль, 1982. — 455 с.